

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 94 (17042)

2005 чылдың
АВГУСТ 25,
ЧЕТВЕРГ

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар – 21.00,
херек кырында – 20.30
Садар өртээ – 3 рубль.

СОЛУННУҢ БАЙЫРЛАЛЫ – ЧОННУҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Василий Балчий-оолдун фотоколлажи.

Бодик шаңналдар-биле!
«Шын» солуннун ажилдакчыларын шаңнаар дугайында
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫ
Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш база «Шын» солуннун бирги номери чырыкче үнгенин-ден бээр 80 чылы-биле холбаштыр
«Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты
Кол редактор **Артур Ойнар-оолович ХЕРТЕККЕ;**
Культура болгаш өөредилге килдизиниң эргелекчизи **Светлана Салчаковна БАЛЧИРГА** тыпсыр.
Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижи-биле
Фотокорреспондент **Василий Максимович БАЛЧИЙ-ООЛДУ** шаңнаар.
Тыва Республиканың Чазааның Даргазы **Ш.ООРЖАК.**
Кызыл хоорай
2005 чылдың август 24
№ 203.

«ШЫННЫҢ» АЖЫ- ТӨДДЕРИ БИС

Сезен харлап турар «Шын» солуннун коллективинде кымнар ажилдап турарын бистиң номчукчуларывыс билир, ынчалза-даа ат-фамилиязын эки билир дээрден башка, оларның канчаар амыдырап, ажилдап чоруурун кайын билир. Ооң кадында ат-сывы солун арнында үнмейн турар-даа болза, «Шынны» чырыкче үндүреринге үлүг-хуузу кирип орап ажилдакчылар база бар болгай, ынчангаш «төрүттүнген хүнүвүс» таварыштыр коллективис кежигүннериниң дугайында допчу чүлдү бижип көрейн.
(Уланчызы 2-ги арында).

**ХООЧУННАРНЫҢ
НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ БОЛГАШ
БИЖИКЧИЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!**
«ШЫН» солуннун баштайгы номериниң чырыкче үнгенинден бээр 80 чыл болур ою-биле холбаштыр август 25-те 14.00 шакта Парлалга бажынының хуралдаар залында болур байырлыг хуралче чаладывыс.

Байыр чедирешкини

Хүндүлүг Ирина Шекпер-ооловна!
Силерни юбилейнер-биле – төрүттүнген хүнүрден бээр 65 чылдааныңар-биле чылы-биле чүрээмден байыр чедирдим!
Бо болушкунуг хүнде хөй чылдарда ак сеткилдиг ажыл-ижиңер база республикада херээженнер шимчээшкининиң хөгжүлдизинге кирип чоруур энергияңар дээш өөрүп четтиришкенин Силерге илередирин чөпшээрп көрүңер.
Силер боттарыңарның коллегаларыңарның, дөргүл-төрелдериниң болгаш чоок кижилериниң ханы хүндүткелин болгаш ынакшылын чедип алган силер. Силерниң билиңер, аргадуржулганар, ажыл-херээңерге хандыкшылыңар, сеткил-сагыжыңарның аныяа, сагыш човаачалыңар болгаш ак сеткилдиңер кымны-даа кайгатпас аргажок.
Сеткилим ханызыңдан байыр чедирешкинимни база Силерге болгаш Силерниң чоок кижилеринерге каң дег кадыкшылдың, аас-кежиктиң, амыр-чаагай чоруктуң күзээшкениңерин хүлээп ал көрүңер.
Чорууңар чогуңгур, үүлөңер бүдүңгүр болзун!

Хүндүткел-биле,
Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.
2005 чылдың август 20.

Депутаттың ажил-албаны

ЧАГЫГЛАР КҮҮСЕЛДЕЗИ
Күрүне Думазының депутаты **Ч.Ч.Д.Ондар Тожу** кожуунга чорааш, ук кожууннун чагыргазының, социал адырның удуртукчулары-биле соңгукчуларның чагыглар күүселдезиниң талазы-биле ужуражылганы эрттирген.
Ужуражылгага депутат чагыглар күүселдезиниң талазы-биле улуг хемчээлдин чагыгларын 35 хууга күүсеткенин демдеглээн.
Бөгүнде тожууларны эң дүвүредип турар айтырыгларның бирээзи — Кызыл—Тоора-Хем—Кызыл аразында «Заря» теплоходтун рейстери чорбайн турары. «Тываның судно кампаниязы» ХАН, бюджет организацияларының болгаш чурттакчы чоннун банкыда агар санын база пенсия акшазы алырын Кызыл хоорайның Ажаалга кассазының Первомайск салбыры таварыштыр хандырылганын шилчидери.
Бо талазы-биле Тожу кожууннун чагыргазы биле Россия Феде-

Селектор хурал ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРНЫ ЧУГААЛАШКАН

Август 24-те бүгү Россияга арга-арыг ажилдакчыларының селектор хуралы болуп эрткен. Ону Россияның Ыяш ажил-агыйының федералдыг агентилелиниң удуртукчузу **В.П. Рощупин** даргалап эрттирген.
Ук хуралга арга-арыг өрттерин өжүрерин организаастарының болгаш саң-хөө-биле хандыраарының дугайын колдадыр чугаалашкан. Бо чылын Россия Федерациязының девискээринге арга-арыг өрттери, муруну чылдарга деңнээрге, ындыг-ла хөй эвес болган. Амгы хүннерде 300 гектар черде 11 муң бичежек өрттер хып турар. Өрт айылынга Саха-Якутия, Коми болгаш өске-даа республикалар, областар, крайлар таварышкылаан. Өрттерни өжүреринге чарыгдалдар канчаар-даа аажок улуг. Россияның чамдык девискээрлеринде арга-арыг ажилдакчылары ажил телевири албайн турар. Чамдык девискээрлерде, ылаңгыя Тюмень областа, арга-арыг ажилдакчылары өрттерге хамаарыштыр докумен-

Борис ОНДАР.

"ШЫННЫҢ" АЖЫ-ТӨЛДЕРИ БИС

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Хей санныг номчукчулар, бижикчилеривистен келген чагааларны ажылдап, чырыкче үнеринге белеткеп, ол-бо кожууннарже сургакчылап, чоннуң амыдырал-чуртталгазын, сонургал, негелделериниң аайы-биле корреспондентиниң чымыштыг ижин кылып чоруур аныяктары-выстан эгелеп көрейиң.

Борис Дыгындаевич Ондар журналистикада үр эвес ажылдап турар-даа болза, хей янзы журналистти мөөрейлерге киржиң четтигилкен, шаңнал-макталды ап келген аныяк ажылдакчы-тыр. Ол дидим болгаш шын чорук дээнде эчизинге чедир тутчур чаңныг кижиге. Ынчангаш редакцияга келген чаргы-чаалыг чагааларны истеп, хынап, бижикчиниң шүгүмчүлели чөптүг дээрзин бадыткажып ажылдап чоруур. Ол калбак чогаал бижиирин шенеп турар. Амдызында өг-бүлө чок аныяк эр-дир, кыстар, чугаакыр-даа, оюн-баштак-даа.

Чойганмаа Валерьевна Сат

5 харлыг, Белек 2 харлыг. Чаш өпеялыг-даа болза, ажыл-агыйыңга, өөредилгезинге четтигил ап ажылдап турар Алдынай Саая "Шынның" келир үеде шыырак журналистериниң бирээзи дээрзи чугаажок.

Василий Максимович Балчий-оол — Тывада билдингир апарган фотокорреспондент. Ол чүглө "Шын" солуну каастап чоруур эвес, Тыва дугайында хей-хей буклеттерниң болгаш альбомнарның, номнарның каастакчызы. Ол бодунуң бир дугаар чогаадыкчы фотоделгелгезин ийи чыл бурунгаар эрттирген, көрүкчүлөр аажок сонургаан. В.М.Балчий-оол Россияның чүглө Журналисттер эвилелиниң эвес, а Фоточурукчулар эвилелиниң база кежигүнү. Бистиң коллективте эңне хей сургакчылаар ажылдакчы-выс бо-дур: бир бөлүк сургакчылааш кээп турда, өске бөлүк айттыныптар турдус, а Василий Балчий-оол улаштыр-ла демги бөлүк-биле база катап чоруп-латтар. Аныяк кижиге болгаш тоору-даа чок ийин.

«Шынның» аалчызы — чогаалчы Чинагийн Галсан.

дооскаш, тыва парлалгага бөгүнге дээр ажылдап чорууру бо. Ол өг-бүлелиг, чалыы назынының хоорайы Новосибирск хоорайда өөренип турар студент кыстыг. Солуннуң каасталга-шимелдези бөгүңнүң негелдезинге дүүшкен турзун дээш, чогаадыкчы аргаларны олар дилеп турар. Негелделиг удуртукчунуң болгаш ооң аныяктарының ажыл-ижиниң үре-түннели солун арныдан көстүп турар. Изиг чай, соок кыш-даа чок, орай кежээ дивейн кызымак ажылдап турар компьютержилерниң номчукчу, бижикчилерге көзүлбес чымыштыг ижиниң ачызында солунуус озал-саат чокка типографияже дужаттынып, үезинде парлаттынып турар.

"Шынның" «муң кара хоюн» ам талпыг-ла 26 чыл ишинде бедик арга-дуржулгалыг **Елизавета Маадыевна Барыска** корректоруус "кадарып" келген. "Шыңга" ажылдавышаан, 1986 чылда ол Кызылдың педагогика институтун бот-өөредилге-биле дооскан. Ийи кыстыг, ийи уйнукуг кырган-ава дээр аргажок, аныяк-чалыы, оюн-баштак эживис чүве. Ол ам чаа ажылдакчы кызывыс **Валерия Конгарның** дагдыныкчызы, ону корректорунуң чымыштыг ижинге өөредип орап.

"Шынның" албатызы **Сергей Дуганович Хертекти** билбес кижиге-даа ховар боор ийин. Эң улуг үлетпүр килдизиниң редактору бооп ажылдаа-ла безин, элээн чылдар эрте берди. Россияның журналистериниң мөөрейинге киришкеш, тиелеп турар коллегавыска чоргарларыс биле. Ол — өг-бүлезиниң езулуг даянгыыжы, оолдарының ынак ачазы. Оларын кайгамчык кижизиг кижилер кылдыр кижизидип алган. Картофель олуртур, чайын ооң боксигенин аштап-арыглаар, күзүн дүжүдүн ажаар ажылдарга ооң оолдары шуут амыр, ачазынга чүве дээртпезин кызыдар. Эр хейлер! "Шын" солуннуң хоочун ажылдакчызы — **Таан-оол Попанашевич Хертекти** Кайгамчык принципалдыг, сөглээн сөзүн кажан-даа шытпас, улус-чонунга-даа, чазакчызаанга-даа хүндүткелдиг журналист. Шынап-ла, бүгү талазы-биле аныяктарга үлгерлиг коллегавыс-тыр. Ооң аталдары-даа, шаңнал-макталы-даа четчир. Ол бүгүнү ак сеткилдиг ажылы-биле шагда-ла чаалап алган. Мынча чылдарда "Шыңга" бараан болуп чорууру

дээш, аңаа мөгейбес аргавыс чок. "Шынның" хей санныг документ "саазыннарын" аайлап-баштап, "чурум кирип" орап, ооң хей ара-албатызының — журналистериниң болгаш бижикчилериниң акша-көпее, өзүлделиг болзун дээш кызымаккай ажылдап орап кол бухгалтеривис — **Алдын-кыс Байыровна Монгуш**. Ол коллективте хүндүткелдиг кижилерниң бирээзи. Хүлээнген ажылынга ол дег харысалгалыг, аңаа ол дег мергежээн ажылдакчы ховар. Оюн-баштак одуруглар: "Чеже-даа чыл эртип турза, Сергек чаңын черле салбас, Алдар-атка шагда четкен Аравыста кайызыл ол?"

Шыдамыккай ажыл-ишчи, "Шын" солуннуң шынчы кызы, Ай, хүң херел чайнап турар Алдын-кыс-тыр.

Алдын-кыс-тыр,
Людмила Монгушовна Далаа — "Шынның" кассир-бухгалтери. Красноярскиниң кооперация техникумун дооскан эрес-шооа, орустаар-тывалаар чалыы кыс чеден чылдарның төңчүзүнде Кызылга кээп, парлалганың төпчүттүнген бухгалтериязынга

үлгерлиг өг-бүлө. Уруу Ая Борисовна авазының изин салгап Москвага өөренгеш келгеш, ИХЯ-ның парлалга албанында ажылдап турар. Бичии кызы — студент.

Артур Ойнар-оолович Хертекти — "Шынның" кол редактору. Даргавыс ажылдап эгелээден бээр солунуустуң утка-шынары-даа ханылап, коллективтин арын-шырайы-даа өң кирген деп дидими-биле чугаалап болур. Ону солуну номчук турар улус, кабинеттеривиске хүннүң-данчың үнүп-кирип кээп турар авторлары-выс эскерип-ле тур боор. Ол — билдигил удуртукчу. Журналистериниң эскертинмес талантызын эскерип, оларны хей-аът киир чогаадыкчы ажылче углап-баштап билер редактор. Артур Ойнар-ооловичиниң өөнүң ишти Виктория Болотовна — күш-ажыл инспекциязының юризи. Найыралдыг аныяк өг-бүлө үш чаптанчыг оолдуг.

Светлана Салчаковна Дачын-Хөө парлалгада 25 чыл ажылдап чоруур. Валерий Шаравини, Түлүш Кызыл-оол, Сергей Шойгу, Чигжит Салчак, Бопуймаа Дирчин дээн ышкаш тыва журналистиканың төөгүзүнче алдын жүжүктөр-биле кирген журнали-

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак «Шынның» коллективи-биле журажылгада.

— өвүрнүң Саглы кызы. Топтуг-томааныг, аянныг, чараш корреспондентивис. Арга-дуржулгалыг коллегаларындан өөренип, ылаңгыя көдээ ажыл-ишчилер дугайында, көдээде чаартылгалар болгаш чедер-четпестер дугайында ол бижип турар. Чойганмааны билбес кижилер ону бичии студент кыс деп бодаар, а херек кырында ол "Тываның аныяктары" солунга база ажылдап четтигилкен, шору дуржулга кире берген солунчу. Ол ийи чаптанчыг оолдарның авазы. Өскүс дунмаларының идегелдиг чөленгижи.

Алдынай Алексеевна Саая — бо чайын ийи дугаар дээди эртемниң дипломун алган аныяк корреспондентивис-тир. Бай-Тайганың Кара-Хөл иргиттериниң кызы. Ол чоокта чаа Россияның Журналисттер эвилелиниң кежигүнүңе кирип алган. Эң-не хей чагаа-хораа келир өөредилге килдизинде ажылдап турар. "Шынның" хүрегени, капитан Орлан Маадыр-оолович Саая — ИХЯ-ның кадрлар эргелелиниң хуу состав инспекциязының начальниги. Сааяларның өг-бүлезини бир кыстыг, бир оолдуг. Оюшазы

Ам компьютер килдизинде аныяк ажылдакчылары-выс-биле таныштырыптайн. Аңаа дээди эртемниг **Сайлык Монгуш** ажылдап турган, бөгүнде ол бичии өпеязын өстүрүп, шөлээде орап. Хүрегенивис Байыр — Сенгел тывазы. Ол Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институтунун эртем ажылдакчызы. Өг-бүлө ийи кыстыг.

"Шын" солунга ажылдавышаан, Тываның экономика болгаш эрге-хоойлу техникумун бот-өөредилге-биле дооскан, **Алимаа Ооржак** компьютерге өрүп турда, пиано ойнаан хөгжүмчү-ле болдур ийин! Материалдарны эптей каап, чыскаап турда, мырыңай амыр. Улугну улуг, бичиини бичии деп хүндүлөп билер, магалыг аажы-чанчыг дунмавыс-биле ажылдаарга безин ажыл чылгыр. Ол өг-бүлелиг, ийи оолдуг.

Парлалгада чээрби ажыг чыл ажылдап турар арга-дуржулгалыг полиграфист, харысалгалыг секретарь **Елена Өктек-ооловна Монгуштуң** удуртулгазы-биле компьютержилеривис ажылдап турар. Е.Ө.Монгуш Новосибирскиниң полиграфия училищезин

Аалчылары-выс — моол солунчулар.

«Шынчылар» Бижиктиг-Хаяда.

ажылдап эгелээден бээр ам үкен чыл чоокшулаан. Ол ийи оолдуг, ийи уйнукуг. А Людмила Монгушовнаның бодун көөрге, биеэ хевээр: эрес-омак, каткы-хөглүг.

Вера Ооржаковна Куулар — редакторунуң оралакчызы. "Шынның" улуг школазын эрткен журналистерниң бирээзи. "Хем-Белдири" хоорай солунунга база "Тываның аныяктары" солунга редакторлап ажылдаан. Тыва парлалгага үкен чыл ажылдаан юбилеин келген, чыл четпес үе арткан. Аныяк корреспондентилерни журналистиканың калбак-делгем оруунче кириринге Вера Ооржаковна бодунуң улуг үлүг-хуузун кирип чоруур. Кууларлар

терниң болгаш Күстүгүр Сат, Алексей Аир, Мижит-оол Саая, Маадыр-оол Калчан, Александр Дембирель, Даңгыт Чыдым дээн ышкаш ат-сураа билдингир солунчуларының өөреникчизи. Уруу Өлчеймаа — школачы, өскүс дунмалары — студент Лилия биле 8-ки классчы Айдыны өөредип, кижизидип чоруур. Сагыш-сеткили — шүлүк, чогаалдарында.

Байырлалыңар-биле, «Шынчылар»!

Светлана БАЛЧЫР, "Шынның" журналистер эге организациязының секретары.

Парлалганың 300 чылы.

«ШЫН» СОЛУННУҢ 1931 ЧЫЛДАН БЭЭР РЕДАКТОРЛАРЫ

1. Маңнай-Байыр Ховалыг – 1931-1932 чылдарда «Шынның» эң-не баштайгы редактору (солуннун эреңгей эргелекчизи) ортузунда олурар.

2. Донгак Дамдынчал – 1933-1934 чылдарда редактор

8. Николай Таваа-Самбуу – 1946-1948 чылдарда редактор

(Бо редакторларнын чуруктары архивте чок болган).

3. Адыг-Түлүш Хемчик-оол – 1934-1935 чылдарда редактор.

4. Монгуш Лундуп – 1936 чылда редактор.

5. Бай-Кара Хөвөңмей – 1937-1941 чылдарда редактор.

6. Салчак Самба-Людуп – 1942 чылда редактор.

7. Оюн Толгар-оол – 1943-1946, 1949-1953 чылдарда редактор.

9. Донгак Бегзи – 1953-1956, 1958 чылдарда редактор.

10. Күжүгет Шойгу – 1956-1960 чылдарда редактор.

11. Доңгак Байыр-оол – 1961-1963 чылдарда редактор.

12. Кызыл-Эник Кудажы – 1964-1967 чылдарда редактор.

13. Кыргыз Динга – 1968-1970 чылдарда редактор.

14. Валерий Шаравии – 1971-1989 чылдарда редактор.

15. Владимир Чадамба – 1989-1997 чылдарда редактор.

16. Василий Хомушку – 1997-1998 чылдарда редактор.

17. Светлана Монгуш – 1998-2002 чылдарда редактор.

18. Артур Хертек – 2002 чылдан бээр редакторлап турар.

Уе дыка-ла дүрген эртер чүве-дир деп, ам бодал орар-дыр мен. Ынчан, 1979 чылда, 27 харлыг тургаш, бир-ле дугаар редакцияга ажылдап чедип кээримге, Сыгыр Байкараевна Тас-оол (ынчан ону танывас-даа турган мен) мени: «Чүнү канчап келдин, кызым» деп, айтырарга: «Приитчик деп ажыл айтырып келдим» дээримге, каттыргаш: «Ындыг эвес, подчитчик деп ажыл бар» деп мени угааткан чүве.

Оон эгелээш, «Шын» солунга подчитчиктеп, ооң соонда корректорлап, үндүрүкчүлөп ажылдап чор мен. 26 чыл ажылдап эрткен чылдарымнын иштинде кандыг онза улус-биле ажылдавайн чордум дээр. Мээң-биле ажылдап чораан эштеримниң аразында кандыглары-даа турган. Мен ажылдап эгелээримде, ажылдап турган редакторувус — В.С. Шаравии. Ооң дугайында сактышкынар төнмес-батпас. Кончуг-ла кижизиг киж. Ол үелерде кады ажылдап чораан эштерим

болгаш угбаларым, мени тыва дылдың грамматиказынга өөредип, солун арнынга эдилгелерни канчаар кылырын угааткан корректорлар: Т.Х. Калчан, Г.С.

Бады-Сагаан, С.Х. Кара-Сал, А.И. Демир-оол, Л.Ч. Бады-Сагаан олар чүве. «Шын» солуннун «айлаң кужу», кончуг-даа ырлаар эживис З.Д. Монгуш (ам

бистиң аравыста чок), ооң кады төрөөн дунмазы Р.Д. Донгак, Л.Д. Даржай, Е.О. Севеклит, В.Б. Монгуш, О.Б. Тас-оол хей чылдар иштинде солунувустун үндү-

рүлгезинге ажылдап, редакциянын ажыл-ижинге идеп-кейлиг киржип чораан тыва дылдың грамматиказынын «башкылары» ол-дур. Оларнын дугайын хейнү бижип болур. Шаанда солун неделяда 5 катап 4 улуг арын үнүп турар үеде, корректорлар, үндүрүкчүден өскеде, типографияга бистиң солунувусту белеткеп берип турган ажылдакчылар база бар. Линотипистер-өрүкчүлөр: Зоя Допчун-оол, Чайкина Ооржак, Клара Саая, Раиса Серен-оол, Люба Ховалыг, Урана Монгул-оол, Елена Монгуш дээр, оон-даа өскелер. Бүгү назынында «Шын» солунну чыскаап келген Степан Адыгны канчал утур бис. Ол бодунун мергежилинин тергинидир.

Ынчангаш мээң бодалым-биле алырга, «Шын» солунну чүгле корреспондентилер, журналистер

эвес, ооң артында, «хөле-геде», эскертинмес кончуг нарын болгаш харысалгалыг ажылды кылып турар улус база бар. Бистиң аттарымыс солун арнында үнмейн-даа турар болза, бистиң үлүг-хуувус ында улуг. Амгы, бо үеде, кажан солунум 80 харлап турда, ооң-биле кады денге улгадып, аныяктар-биле солунум үндүржүп чор мен. Берге рыноктуң аарышкылыг үезинде, аныяк редакторувус А.О. Хертектин удуртулгазы-биле солунну шынарлыг, чонга номчуштуг, көрүштүг үндүрер дээр кызып ажылдап турар бис. Ол дээр харысалгалыг улус, компьютер төвүнүн кыстары: Е.Ө. Монгуш, С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак база корректор дунмам В.В. Конгар. «Шын» солунувустун улуг байырлалы-биле амгы үеде ажылдавайн база ажылдап-даа чоруур эш-өөрүмге, хоочуннарга сеткилимниң ханызындан байыры чедирип ор мен. Ааскежикти, кадыкшылды күзедим.

Елизавета БАРЫСКА,
үндүрүкчү-корректор.

ҮЛҮГ-ХУУВУС УЛУГ

«Шын» солуннун ажылдакчылары: (оң таладан) В.Куулар, А.Демир-оол, Е.Севеклит, Е.Барыска, В.Монгуш, С.Кара-Сал, И.Бюрбю, Л.Бады-Сагаан (мурунда).

ҮНӨЛӨЛДӨР

“Шын” солунун коллективинге аңгы-аңгы чылдарда ажилдап чораан кижилер хөй. А оларның аразында дыка солун улус бар. Оларның бирээзи — редакцияга чолаачылап турган Мартай-оол Түлүш акый. Боду Улуг-Хемниң Эжжим чурттуг, Баян-Кол күдээзи, катааттары — Би-Хем маадылары.

— А богда, дөрт-ле борбак класс доосканым — меңээ берге-дир. Бир эвес оода-ла, 8-ти дооскан турган болзумза, Күнзегеш-биле дең шүлүкчү турар кижидир мен ийин, а бир эвес 10 класс дооскан турган болзумза, Кудажы-биле деңге кажыр эр-дир мен ийин — дигилеп каап олур, дыка солун кижиле болгай.

Мартай акый чогуу боду черле тура дүшпөс, кончуг соруктуг, эрес кижиле. “Шын” солунунуң шаңналы дээш болуп эртип турган рес-

публика маргылдааларыга үр-гүлчү хүрежир турган. Хүрежи кончуг дүрген, кашпагай кижидеп, хоочун мөгөлөр ам-даа сактып чугаалажыр.

— 60 чылдар эгезинде Кумаяк Алексейни октаан черим, «Хүреш» стадионда ам-даа хевээр оңгарланы берген чыдыр ышка-

Мартай акый

жыл. Алексейни ынчан октаарымга, ушпазы дээрке кедергей, узуну ийи хире метр чыгыгы турган. Ам көрүп турарымга, Гена Монгуш ындыг чораан, черле ушпас — деп органын дыңнаан мен.

Мартай акый бир-ле катап даргалары-биле кады сургакчылап чорупкан. Башкарган машиназы Баян-Колдуң кончуг узун ховузунуң бажыга үрелип турупкан. К.М.Аракчаа даргазы-

биле кады чораан. Күжүр Мартай кожомыкка черле кедергей, ол талазы-биле кымга-даа алзыр хире эвес кижиле болгай, Кызылдан эртежик үнерде кожомыктаан боду машиназын кылып, ооң адаанга чартык шак ажыг үеде чыда бадырып-бадырып, машиназы шимчей бээрге, Баян-Талада Аяк Хээлерниң аалынче кожомыктап кире халды бергени хөөредиг эвес. Аракчааның чугаазы-биле алырга, Мартай бир ырлаан

кожомыын черле катаптап кижиле бооп-тур, артканарнының сөстери шупту чаа болур, кайгамчык. Солун-на кижиле...

Мартай акый ам-даа бистиң аравыста чурттап, бильярд ойнап чоруп тур. Хөгүгү-башта хевээр. 70 харлаанынга чалаан, четтим, эки чорду, пиво иштим, эрин салдары көк-мөөн болган, эки-ле чорду...

Виктор КАРА-САЛ.

КАЙГАМЧЫК СОЛУНЧУ КИЖИ

Кончуг биче сеткилдиг, алыр-чириин бодавас кижилерниң бирээзинге ачам санадып чораан. Бодунуң назынының 30 чыл хирезин чүгге хөй ажылынга бараалгадып келген болгаш хөй шаңнал-макталды ап чорду ийин. Ынчалза-даа мен борта ачамның күш-ажылчы намдарын коптарып биживейн, ооң эскертинмес, кезээде сагыжымга артып калган чаңгыс талазын бижикп көрөйн.

Бодунда улуг эртем-билиг чок, ол үениң мурнакчы үзел-бодалдыг кижилери-биле дөмей, баштай чайлаг школазынга латин үжүк-биле тыва бижикти өөренип алган, сөөлүрүреду орус алфавит-биле боду өөренип алган. Ынчангаш бодунуң үезинде бижик-билиглиг, мурнакчы үзел-бодалдыг кижилерниң санынга кирип, арбан даргалап, суму секретарылап, арат чоннуң ортузунга улуг суртаал ажылын чорудуп чораан.

Ол “Шын” солунну бүгү чурт-талгазының иштинде доктаамал чагыдып ап, ооң ынак өңнүү, номчукчузу болуп, назынының сөөлүгү шагынга чедир ону номчуп чурттаан.

— 1935 чылдан бээр “Шын” солунну доктаамал чагыдып келген мен, аргалык болза, ооң чаңгыс-даа номерин эрттирбесин кызыдып чордум, ындыг-даа болза, көдээ кижиниң ажылы чай чок болганындан, ону дарый номчууру берге турган — деп, ачам чугаалаар чүве.

“Кара-Хөл” сумузу кыдыг-кызыгаар чер болгаш, радио-приемник деп чүве чок турган, кол-ла медээни чүгге “Шын” солун берип турган. Чаа-ла колхоз тургустунуп турда, Кула-Аскырга дыка хөй араттар ферма кажаазы тудуп турган. Бистиң өөвүстен улус черле үзүлбөс, чай аразында ачам солунга бижиттинген чамдык солун материалдарны олурган улуска албан-биле номчуп бээр. Чамдыкта дыңнап ораарга, ооң кол утказын тайылбырлап-даа турар кижиле. Солунну доктаамал номчуп чоруур болгаш, ооң билбес чүвези чок, улус оон бо-ла чүнү-даа айтырып чедип кээр.

— Кайгамчык солунчу кижиле Дугандан барып айтырып ап көрүнерем — деп, бистиң кырган-ачавыстың каш-даа кижиге сүмөлөп органын дыңнаан мен. Ачам солун кээрин четкипес манаар. Автолавка келбейн баар болза, улуг хомудапас, почтачы үезинде келбейн баар болза, ол шугулдап үнер, шуут суурдан барып ал алыр турган. Чайын малчыннар чайлаглай бергенде, солунну айда чүгге ийи катап чедирер, чүге дээрке тайгада малчыннарның аразы

ырак, чүле аът-биле чедирер турган. Почтачы чедип кээрге, ачамга ол улуг байырлал-биле дөмей. Почтачыны ашкарып-чемгергеш, ам солунун хүлээп алыр. Ачамның солунга ынаан билер болгаш, олары чаңгыс-даа номерин кагбас турган. Ол солунун кайы хамаанчок улуска бербес, мен безин бичии тургаш, солун номчуурда, ачамдан дилеп алыр турган мен. Ынчангаш мээң чогаадыкчы ажылымын ачам ушкарып-башкарып эгелзэн дизимзе, ында частырыг турбас.

Ол солунну номчаанда, херек солуннарны аптарага суп алыр, сөөлүнде чалгаарай бергенде, азы

“Шын” солун-тыва чоннуң культуруг амыдыралынга балалбас истии арттырган. Ол улуг агитатор болурундан аңгыда, коллективтик организатор болуп чораан. Сезен чылдар иштинде “Шын” чоннуң солуну деп бидик үнелелди эдилеп чор.

номчууру чүве ховартаанда катап номчуп турганын каш-даа көргөн мен. Хөй кадарып үнерде, солунун албан-биле дергилеп алыр кижиле болгай. Солуннарын “тайгага мээң-биле кады чурттап чоруур өңүктүрүм” деп баштактарып. Солундан номчаан чүүлдерин кончуг бөдүүн дылга өг-бүлезинге чугаалап бээр, чамдыкта авамга номчуп берип-даа турар кижиле.

Мен билип кээримден бээр, ачам бистиң өг-бүлениң, ол чоок-кавы аалдарның улуг агитатору турган дизе частырыг болбас

боор. Солунну кончуг камнап номчуп чорза-даа, орта чаңгыс-даа материал бижип көрбөзөн, бижирде латин үжүк-биле хошутур бижиир кижиле, ынчангаш арай элчосунуп-даа чорааны ол боор. “Шын” солунуң корреспондентилери чораан Сергей Шойгунун, Аракчаа Кууларның, Кызыл-оол Түлүштүң, чогаалчы Кызыл-Эник Кудажының материалдарын улуг сонургал-биле номчуп чораан.

Ачам 1990 чылдарның эгезинде 78 харлыында бурганнап чоруткан. Ол хире назынында солунну карак шили чок номчуп турган. Үениң бо эргилдезин арай-ла хөңнү чок хүлээп ап турган кижиле, ынчалза-даа ооң түңнелин көргөн болза деп чугаалап чораан болгай. Ында база-ла утка бар. Ачам кончуг ажылчын кижиле болгаш хуу малды хөй турган. Ол үеде хуу малдыг кижилерни даргалар шуут көрбөс, хурал болган черге шүгүмчүлээр, бак карак болган кижилер боор. Сөстүнү хостуунга ол тааржып орган чадапас.

Чуртта, Тывада болуп турар болушкуннарны солундан ол номчуп, билип турар болгаш, сургакчылап келген даргалар-биле ол черле маргышпас. Ол үениң улузунуң культуразы черле ындыг турган.

“Шын” солун — тыва чоннуң культуруг амыдыралынга балалбас исти арттырган. Ол улуг агитатор болурундан аңгыда, коллективтик организатор болуп чораан. Сезен чылдар иштинде “Шын” чоннуң солуну деп бидик үнелелди эдилеп чор. Бо кыска чүүлүмнү ачамга тураскааткан шүлүк-биле доозуп каайн.

Чырык черге чурттап чораан назынында, “Шын” солун-биле чарылбайн чурттап чордуң.

Арат чонга “Шынның” сөзүн чедирер дээш, Арт-сын ажып, арбан, суму кезип чордуң. Чогаал, шүлүк биживээн бол, «Солунчу» деп чоннуң сени хүндүледи. Аравыска ачам күжүр чораан болза, Албан-биле юбилейге чалаар ийик мен. Сергей ХЕРТЕК.

Хүндүлүг хоочуннарывыс

ПОЧТАЛЬОН

Билип кээримге-ле, бистиң өөвүске “Шын” деп улуг бижиктерлиг солун бар чүве. Ынчан ук солун неделяда 6 катап үнүп турган. Хүннүң-не суур почтальоннары биче дүш турда, бажыңнар кезип, солуннар дажырын ойнап турган бичии оолдар бо-ла көөр бис.

Чамдыкта олар хөй солуннар суп каан сумкаларын угбайн, бистиң чанывыска дыштанып ора, ол чоок-кавыда долгандыр көстүп турган бажыңнарже бо солуннарны аппарат беринер деп бисти айбылаар. Тенек оолдар амырап, мурнувус былаажып, оларның айбызын күүседип, маңашкылаар-даа бис. Ийме суур улуг-даа суур чүве. Ынчан улуг кижилер “Шын” солунну дыка номчуур турган хире, чамдык эр кижилерниң оларны идиктериниң хончузунче суп алган чорууру бо-ла кестүр чүве. Школага өөренип, шору номчуутар апаргаш, бодум-даа ол солунну дыка номчуур турдум. Колдуунда-ла чечен чогаал арыннарын сонургаар мен. Ада-иём “Кызыл-Чыраа” сүт-бараан фермазынга ажилдап турда, аңаа “Шын” солунуң корреспондентилери кээп, Санмал Монгуш деп эки ажылдыг кадарчыны чурукка тырттырып, оон интервью ап турган. Та кым деп корреспондентилер кээп турганын ынчан бичии кижиле кайыбын айтырар мен. Хоочун журналистерниң бирээзи-ле боор. Солун ажылдакчыларын бир дугаар көргөним ол. Оон ол мурнакчы кадарчы кырганның солунга чуруун бүдүн ферманың чурт-такчылары көрүп, магадап турганын көргөн мен.

Ынчалза-даа мени эң сонургадып турган кижиле — суурда Почтальон деп шолалыг Настык-Доржу ирей турган. Ооң хүлээлгези — ырак малчын аалдарже солуннар, чагаа-хораа чедирери. Ооң солуннар дыгаан улуг, кара базын дергилеп алган, айттыг-даа малчын аалдар кезип чорурун бола көөр, почтальон боорга, мага-лыг-ла-дыр, айттыг аалдар эргип чортуп чоруур кылдыр бодап, аңаа адааргап турганымын чажыргаш канчаар. Шынында ынча хөй

аалдарны неделя санында ийи-үш удаа эргирер кайын ындыг амыр турган деп. Кышкы үеде-даа чаак салы хыраалай берген кыштаглар аразынга чортуп чоруур. Чамдыкта харын суг сөөртүр “водовозтарга” олурдукан-даа солун дажып чоруур. Чок болза, малчыннар кез-зээр даргалар-биле-даа кады кээр-ле. Черле олут орбас, бодунуң хүлээлгезин ыяк күүседир ирей турган. Ооң ачызында беленселен кижиле чеде албас, даргалар безин чылдың ужу-бажында ийи-чаңгыс барза баар, барзава барбас эң ырак Теректиг, Шом-Шум деп черлерде малчыннарның кыштагларына “Шын” солун чедип турган. Чамдыкта кыжын улуг хар чаап, Хемчик кештинместей бээр үелерде, ырак аалдарда солун үзүктели бээр. Ынчалза-даа хем дутталы бээрге, почтальон Настык-Доржу ирей куспак-куспак солуннарны ыялп эккээрин билер. Ынчангаш ол солун дамчыштыр ырак-узак черлерде мал азырап чоруур ажил-ишчилер чуртта болушкуннарны, ажил-агыжы чедишкуннарны, сайзыралды, мурнакчы кижилер дугайын билип ап, политиктиг меделери өзүп турган. Орта почтальон Настык-Доржу ирейниң кириген үлүү улуг.

Ол-ла хевээр мен улгадып келгичемге чедир, бүгү назынында почтальон бооп ажилдап келген. Ийме суурга оон өске малчыннарже солун чедирип турган почтальон көрбөзөн мен. Ынчангаш мээң сеткилимде Настык-Доржу ирей чаңгыс-ла борбак хоочун, кырган почтальон бооп артып калган. Каяа-даа чорааш, “почтальон” деп сөстү дыңнаптарымга, солуннар суукан улуг сумказын чүөктеп алган, айттыг төлөптиг кырган сагыжымга кирип келир.

Ам бо “Шын” солунуң 80 чылдан байырлалында ук сеткүлдү тарадырынга улуг үлүг-хуузу кирип чораан Настык-Доржу ирейни сактып, ооң дугайында чылыг сөстөрүн чугаалаары артык эвес.

Борис ОНДАР.

50 ЧЫЛ НОМЧУП ЧОР МЕН

Тываның хоочун солуну “Шын” үндезилеттинип тургустунганын бээр 80 харлап турар. Бо солунну мен 50 чылдар иштинде үзүк чок чагыдып ап, ооң доктаамал номчукчузу болбушаан, бижикчи база мен.

Солунуң юбилейин таварыштыр журналист бугу эштеримге, редакцияның бөгүңү коллективинге чогаадыкчы чедишкуннарны, быжыг турушту болгаш кадыкшылды күздөм!

Маадыр-оол ДАНЗЫН, күш-ажылдың хоочуну, ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, Россияның Журналистер эвилелиниң кижигүнү.

АДА СОЛУН

Сезен чылдарның дургузунда “Шын” солун төрөөн тыва чонунга канчаар-даа аажок улуг ачы-дузаны база буянны чедиргени чажыт эвес. 1930 чылда тыва бижик чаяаттыгы тытып келгенде, ук бижиктиң үжүктөри баштай “Шын” солунга парлаттыганын.

Көшкүн, бижик-билиг чок, бөдүүн, ханы угааныг, бажы-сергек араттар солун ачызында тыва би-

жикти өөренип алгаш, караа чырып, бурунгаар депшилгеже чүткээни — езулуг барымдаалыг бадыттал. Тыва чонга бойдустан шаңнааны онзагай салым-чаяанын маңаа айтыры артык эвес, чүл дээрке тыва кижиниң уран талантызы, бүдүштүг, кижизиг аажы-чаны, хөөмей-сыгыды, эртем-билини делегейде алдаржып турары база-ла “Шын” солунуң ачыбуяны-дыр ол!

Мен, хуумда “Шын” солундан улуг өөрөдиге-кижизидигени алдым, 40 ажыг чыл иштинде доктаамал чагыдып, номчуп чор мен. Чүгге номчукчу эвес, солунуң бижикчи болганын чокчаар-ланыр мен. Мээң чогааткан шүлүктөрүмнү, бижээн материалдарымы хөй санныг номчукчуларга чедирип, таныштырып чоруур кончуг буянныг солун.

Мен ышкаш өскүс-чавыс өскен

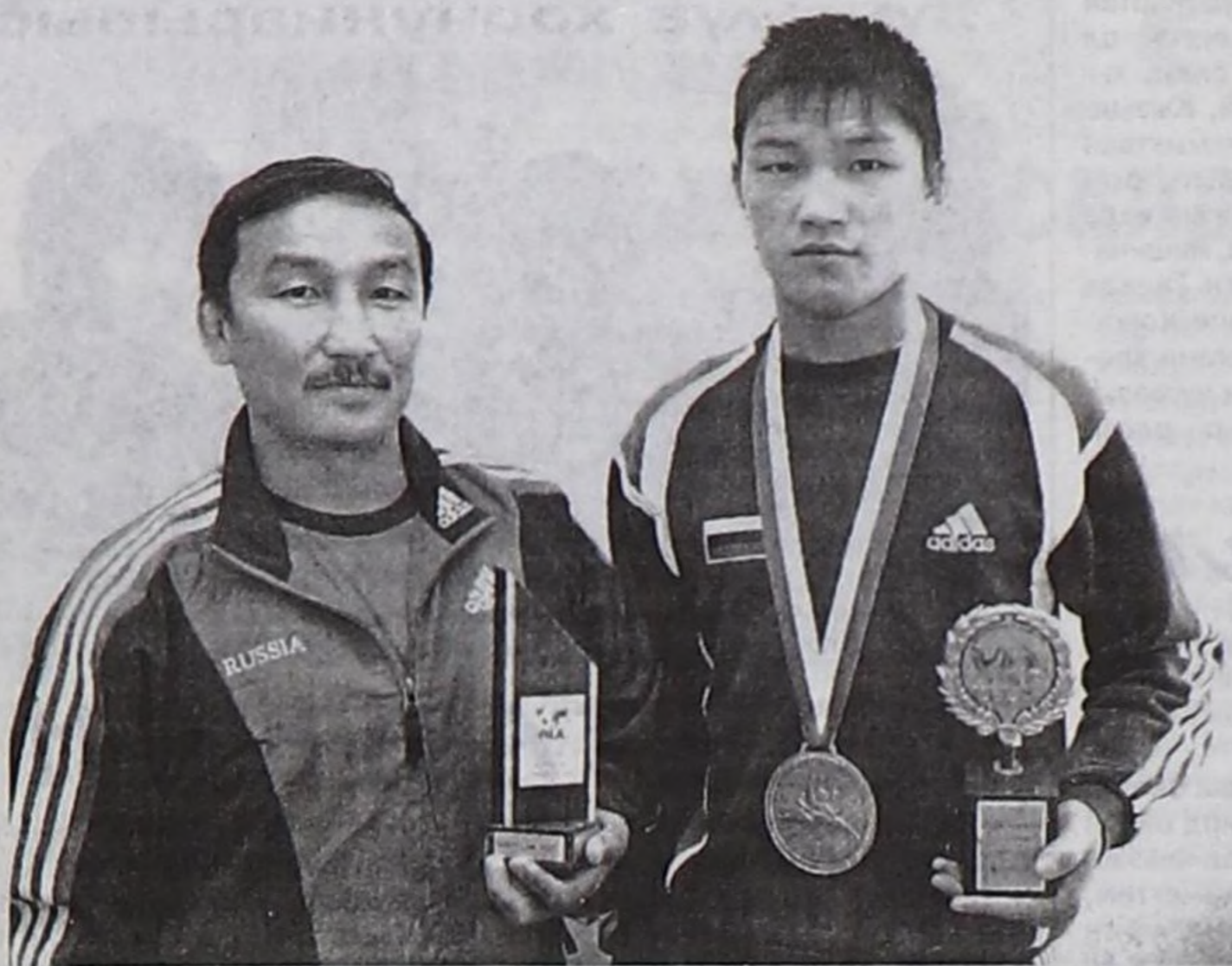
кижилерге “Шын” солун езулуг суртаалчы-дагыныкчы ада. Ады безин “Шын”, езулуг ада кижини солун, аныяк салгалды амыдыралды чажыттарынга өөредип, ачыктыг арга-сүмезин берип, чагып-сургап турарынга кандыг-даа дадагалзал, чигзиниг чок. “Шын” солун езулуг адавыс-тыр деп үнелээр мен.

“Шын” солунуң 80 харлап турары-биле холбаштыр ооң хоочун-

нары Алексей Хунаевич Айрге, Таан-оол Попанашович Хертекке база аныяк журналистерге чогаадыкчы чедишкуннарны, каң дег кадыкшылды күзээр-дир мен.

Хүндүлүг, ынак ада солунунавс ам-даа хөй-хөй чылдарда тыва чонунга төлөптиг бараан болурун йөрээр-дир мен.

Константин ХАНГАЙ, солунуң көдээ бижикчизи. *Эрзин кожун, Эрзин суур.*

Тывадан база бир аныяк оол Европа чемпиону болган деп өөрүнчүг медээни бистиң массалыг парлалга чепсектеринден дыңнап, Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак аңаа байыр чедирип турда, телевизордан көргөн кижилер мен. “Эр хей! Авазы-даа оглунга чоргаарланып мага ханмайн ор боор ийин оң” деп бодап ордум. Чаңчыккан аайым-биле солунувуска чаа чемпионунуң дугайында чырыдып, номчукчулар-биле таныштырган болза деп бодал база ала-чайгаар башка кирди. Чоруум чогуңур болуп, мөге биле тренеринге бо хүннерде ужуражып, чугаалаштым.

—ТКУ-нун күш-культура факультетинин 1-ги курузун доозуптум. Деканым Өргелээр Чөвүрекович Ондарга болгаш өске-даа башкыларымга озалдап, соннап-даа бол, шылгалдаларны дужаар арганы берип турары дээш, өөрүп четтиргенимни илередир-дир мен. Чылгыр графикти тургузуп, улуг деткимчени олар көргүскен.

—Онза чугаалаксап турар чүүлүңер бар бе?
В.Түлүш:—“Шын” солун бо хүннерде 80 харлаар деп турар чүве-дир, ынчангаш чонунуң солунунга моон соңгаар-даа чедишкени күзеп, журналистер спортту, спортчуларны, ылаңгыя чемпионнарны парлалга чырыдып-ла турар болзун деп күзээр-дир бис. Чемпионнарның үлегерин эдери, “Шынның” хөй санныг

ОН СЕС ХАРЛЫГ ЕВРОПА ЧЕМПИОНУ

Кымнарның дугайында чугаа чоруп турарын номчукчулар эскерип ор боор, ол дээрме август 2-де Польшага эрткен Европа чемпионаның алдын медалының эдилекчизи Опан Сат биле оң тренери ССРЭ-ниң болгаш Россияның хостуг хүрешке спорт мастери Владимир Түлүштүр.

Владимир Хууракович Түлүш — ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының элээди уругларның олимпий курлавырларының тускайлаттырган спорт школаның хостуг хүрешке улуг тренери. Ол мөгалери-биле № 1 профтехучилищениң хүреш залында белеткел ажылын чорудуп турар. Чаа чедип алган чайынналчак чедишкени-биле байыр чедирбишаан, спортчулардан каш айтырылгарга харыялап бээрин диледим.

—Владимир Хууракович, август эгезинде эрткен Европа чемпионаның дугайында бистиң номчукчуларывыска чугаалап берип көрүңерем.

—Аныяктарның хостуг хүрешке Европа чемпионаны Вроцлав хоорайга болуп эрткени ол-дур. Мээң өөреникчим Опан Сат 2003 чылдан бээр Россияның чыынды командазының кижигүнү. Бо чемпионатка 50 килограммга хүрешкен, килинде шупту 12 кижилер Россиядан аңгыда 21 чурт киришкен.

—Ындыг тиилелге амыр чедип алдынмас болгай, “чажыдыңарны” ажыдып көөр силер бе?

—Чажыт чүү боор, онзагай чажыт-даа чок, эки белеткелден-не бүгү чүүл хамааржыр боор-дур.

—Силер кайы хире белеткендиңер?

—Алдын медаль анаала чедип келбес-ле болгай, аңаа чедир хөй дерни төп, күштү үндүрүп, хөй-ле чүүлдерден ойталаар ужурга таваржыр. Байырлалдардаа көрбөс, шөлээ, амырдыш-даа деп чүве утундулар. Мен суг болза, ийи ай

иштинде өг-бүлөмни каапкаш, өөреникчимни деткип, ооң чанынга үргүлчү кады чоруп, айтып, сүмелеп, базым санында хайгаарал кылып, херек болза чүнү-биле-даа дузалаарыңа белен, кожа чоруп турганым ол. Төрүп алган төлүң-даа болза, кижилер чыңаар карактавас-тыр ийин але, авазы бар боорга, сагыш амыр. А өске тренерлер бар-даа болза, кижиниң өөреникчизин олар кижээ чедир билер эвес, ынчангаш эки билбес кижизинге оолдар база сагыжын ажыдып шыдавас.

—Ынчаарга силерни-биле алырга, Опан бодунуң мурнунда сорулгазын эки күүсеткен ыңдыг бе?

—Ийе, эр хей болду. Коргуңчүг бергелерни ол шыдамык эртип, бодун “чагырып” шыдаан кижилер. Бодундан айтырып көрүңер даан харын.

—Опан, сеңээ чүү эң-не берге болду?

—Кил кызырары, шынап-ла, дыка берге болду. Он килди ап октап деп чүве берге чорду. Ам канчаар, чемпионатче путевкавыс 50 килограммча чагыттырган болганда, аңаа ыяап чагыртыр апаар, оон башка олче кирибес.

В.Түлүш:—Чагыгны күүседип шыдавайн баары дээрме, сеңээ көргүскен бүзүрелди бадыткап шыдавааның ол болур. Ол чүгле сээң бодуңга эвес, ооң соонда-даа келир тыва оолдарга, шуптузунга, бүзүрелдин оруун дуглааның ол болур чүве-дир ийин. Ынчалза-даа он килди кызырып деп чүве берге болбайн канчаар, үнер күш дыка хөй, а аш-чемни шуут эвээжедир апаар, ынчангаш баксырап, туруп-могавазын дээш, быдаа суу хайындыргаш, ону ижиртип, аргаланып-ла турдуvus ийин.

—Белеткел үезинде чөмгөрери дыка эки-дир ийин, ынчангаш кижилер эскербейн-даа килин немепкен боор. Он килди кызырар дээш, хлеб-далган чивейн турдум, чоорту чем-

ни шуут эвээжеткеш, бодуну албадапкаш, 50 килограммча “киир сывыртаптым”. Мээң оюумдан бүдүн команданың салымчолу хамааржыр апарганда, ынчанмас аргажок.

—Езулуг спортчу кижилер ыңдыг болур ужурлук, эр хей болгандыр сен, Опан! Ам кымнарның-биле хүрешкениңни чугаалап көрөм.

—Бирги салыгга грузин эрни арыг ойнап алдым.

—Ооргазыңа, ийи чарын кырыңга басып каан сен...

—Ийе. Ийи дугаарында эрткен чылгы чемпион-биле хүрештим. Баштай ойнадып чоруп тургаш, тыва хүреш аргазын ажыглап, дегелей каапкаш, 3 сан ойнап алдым. Түңнелинде 3:1 санбиле мен ойнап алдым. Үш дугаарында украин эр таваржып келген. Сан талазы-биле дең чоруп ора, чарыңга басып кааптым.

—Удурланкчыларыңны эскерип турарыңга кым черле шала сезинчиг-дир?

—Хамаарышпас күрүнелер чурттарының спортчулары шыырак боор чорду. Дөмей-ле Россия школазы болуп турары ол. Өске даштыкы чурттарның арга-дуржулгазы чаа кирип орат. Хостуг хүрешке Россия эңне шыырак күрүне деп бүгү делегей хүлээп көрүп турар. Ынчангаш Россияның спортчуларындан шупту сестир.

—Европа чемпиону дээш алдын медальды тыпсып турда, чүнү бодап турдуң че?

—Дыка өөрүнчүг чорду. Тывам дээш, башкыларым дээш чоргаарланып турдум. Россияның гимни чаңгыланы бээрге суг чоргааранчыг-ла чорду!

В.Түлүш:—Россияга хостуг хүрешке 50 килограммга сөөлгү дөрт чылда кым-даа алдын хамаанчок мөңгүн-даа, хүлөр-даа медаль эккеп көрбөзүн чүведир ийин. Ынчангаш бир дугаар Европа чемпионатында киржип турар мөге

алдын чаалап эккезге, Россияның хостуг хүрешке аныяктарның чыынды команданың улуг тренери, ийи дакпыр Олимпий чемпиону — Анатолий Алексеевич Белоглазовтун амыраары-даа аажок, өөрүп, бисти дыка мактады.

—Спортчу өг-бүледен сен бе, Опан?

—Чок.

В.Түлүш:—Хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң ортун оглу-дур. Ачазы Владимир Бүрбүевич эрткен чылын чок апарган. Бөгүн ол арывыска турган болза, аажок-ла өөрүр ийик. Оолдарын аажок деткиир, башкылары, бистер-биле сүмележип, чугаалажыры аажок кижилер болгай.

—Авамны Нина Өлзей-ооловна Сат дээр.

—Спортту канчап сонуургай берген сен, Опан?

—Дуңнам Оттук секция чоруп турган кижилер, 4 класс тургаш, бир-ле мени кады бараалы дээрме, эдерип чеде берген мен. Бодум 6 класска өөренип турган мен. “Юность России” спорт ниитилелинге хүрежип эгелээн мен. Ооң директору Радислав Николаевич Намажав. А 2002 чылдан бээр республиканың олимпийжи курлавырлар спорт школазынга тренер башкым Владимир Хууракович Түлүштүң удуртулгазы-биле хүрежип эгелээн мен.

—Эң-не баштайгы чедишкениң...

—Россияның элээди уруглар спартакиадазы — бир дугаар чедишкеним.

—Эң баштайгы тренериң кымыл?

—Владимир Иванович Түлүш. Ол база ам-даа бистиң спорт школада ажылдап турар.

В.Түлүш:—Дуңмазы Оттук Сат—Россияның мөңгүн болгаш хүлөр медалының эдилекчизи. Кызылдың 15 дугаар школазының 9-ку класын дооскан. Башкылары аңаа келир үениң шыырак мөгези деп идегеп, эки түңнелдерни манап турар.

—Акызы дуңмазын эдериң келгеш, мурнай

чемпион болган ол эки-дир оо! — дээримге, башкы биле өөреникчи каттыржыр-даа. —Ам мурнуңарда кандыг сорулгаларың силер?

В.Түлүш:—Бичии дыштанган... Ам келир чылгы маргылдааларга белеткенип эгелей бердивис. Деңнелден батпас сорулгалыг бис. Россияның аныяк-

тарының чыынды командазының кижигүнү болуп артыпшаан, улуг улус аразына хүрежип, шенеп эгелээр деп бодал бар.

—Студент амыдыралда байдалың кандыг чоруп тур че, Опан?

Спортчу биле тренер бот-боттарың эки билчир, хүндүлөжир, салган сорулгазы дээш ажылдап шыдаар кижилер-дир дээрзин олар-биле ужуражып, чугаалашкаш, эскердим. Чонунуң, чуртунуң адын камгалап, кызымаккай ажылдап чоруур мындыг спортчуларның мөгейкичилери хөй дээрзи чугаажок. Ынчалза-даа оларга деткикчилер база ол хире хөй болган болза көрөм. 10 муң доллар тыпсыптар деткикчилер тыпты бээр чорду чоп. Наадым байырлалында эрткен чылын Европа чемпионатынга киришкеш, тилекчи болган Аяс Делгер-оолга (ол Красноярск хоорай дээш киришкен) шаңнал долларларны тыпсып турар чорду. Опан Сатка база келир Наадымда тыпсыр-ла боор деп идегеп манаар бооп-тур бис ийин. Шаңнал, деткимче үезинде болур болза эки-ле, ол спортчуларны улам хөй-аът кирир ийик. Че, харын, хамык чүвениң ужуру шаңналда эвес-ле болгай, ынчалза-даа...

Спортчуларывыс Россия, Европа, делегей чергелиг чемпионаттарга тиилеп-ле турар болзун.

Светлана БАЛЧЫР чугаалашкан.

“Шынның” меңээ бергени хөй

Шыны-биле алыр болза, “Шынның” меңээ бергени хөй. Шынал, ооң-на ачызында Шымбай калгып чоруурум бо.

“Шыным” мени өөредип каан, Чырыктыва караам ашкан. Шалың берип, шаңнал тыпсып, Шаамга чедир өстүрүп каан.

Алдын бижик, алдарлыг ат, Акша, мактал харамнанмаан. Хоочуннуң медалын-даа Ходуннадыр кадап берген.

Бээринден алырым хөй, Берзинчиг-ле кижидир мен. Аныаксыг ажилдааштын, Алганымны эгитсимзе!

Хамык назын он тос чылын Харам чокка “Шынга” бердим. Канчаарга-даа шак бо солун— Казыттынмас намдарым-дыр!

Ынчангаштын солунумга Ында-хаая барып чор мен. Четтиргеним илередип, Чедишкенин ийрээп чор мен.

Шыны-биле алыр болза, “Шынның” меңээ бергени хөй. Шынал, оомну эгидер дээш, Шырбайып-ла чору мен бо.
Чооду КАРА-КҮСКЕ.

“Шын” солунуң үнгенинен бээр 80 чыл оюн таварыштыр ооң бүгү ажилдакчыларынга, бижикчилеринге, номчукчуларынга бүгү-ле чаагай кежиктерни күзедим.

Тываның бүгү талалыг хөгжүл-дезинин, төөгү, культуразының көрүнчүү болуп келген “Шынның” ачы-хавыязы канчаар-даа аажок улуг, аар-салам дээрзин кижиди бүрүзү хөлчөк эки билер. Ужук-бижитин, эртем-союлдуң сайзыралынга, эң ылаңгыя тыва дылдың литературлуг нормаларын быжыктырып тургузарынга солунуң кирип турар үлүг-хуузу канчаар-даа аажок көскү болгай.

Ол байтык, чаңгыс кижиниң салым-чолунга чаагай салдарны

Шүлүк кокпазынче кирип каан

чедирип, буянын көргүзүп чоруур боор-дур. Салым-чолун, амыдырал-чуртталгазын, ажил-чорудулгазын «Шын»-биле холбап келген улуг-бичи кижилерниң саны чүс-чүс болгай. Оларның бирээзи — мен-дир мен.

1964 чылдың ноябрь 1-де “Шын” солунуң дөрткү арнынга хүндүлүг башкым, амгы үеде Тываның Улустуң чогаалчызы, шылгараңгай эртемден, шүлүкчү, романист Монгуш Борахович Кенин-Лопсанның чылыг-чымчак үделге сөстери-биле баштайгы шүлүктерим парлаттынды. Улуг чогаалчы Монгуш Борахович Кенин-Лопсан биле “Шын” солун мени шак ынчаар шүлүк оранының кокпазынче чедип кирип каан чүве. Ону канчап кижиди уттурул! Улуг башкыларым, Тываның Улустуң чогаалчылары Сергей Бакизович Бюрбю, Юрий Шойдакович Кюнзегештин сумелзени-биле шүлүктеримни “Шын” солунга парладып чордум.

Алдан чылдарның ортан үезинде “Шынның” культура килдизиниң эргелекчизи Түлүш Дадар-

оолович Кызыл-оол турду. Бо дээрге база бир онзагай салым-чаяанныг кижиди чораан. Шүлүкчү, прозачы боорда, тулган сатирик, бот-тывынгыр композитор. Тываның база бир сураглыг чогаалчыларының бирээзи. Түлүш Дадар-оолович Кызыл-оол мээң салым-чолумга улуг рольду ойнаан кижиди. Ынчан Кызылдың педагогика институтунуң дыл факультетинге өөренип турдум. “Шынга” шүлүктеримден аңгыда, рецензияларым база үнүп турган. Ооң-на чылдагааны-биле боор оң, Түлүш Дадар-оолович мени “Шынга” келгилзэн шүлүктерниң тайылбырын кылырынга кириштирип, чагаалар харыыладып эгелзэн. Сураглыг чогаалчының адынга дыка-ла хөй чагаалар келир чораан. Ол чааскаан шуптузун харыылап четтикпес турду. Харыыга чогаалдың кандыг чылдагаан-биле чырыкче үнмейн барганын сайгарып тургаш, харыылаар чүве. Чагаалар чыгып кээр-ле, Түлүш Дадар-оолович мени келдиртиптер. Шак ынчалдыр-ла чогаал сайгарылгазынга

өөренген мен. Оон аңгыда, студент кижиге немелде акша ажилдап алыр арга база тыптып келген. Түлүш Дадар-ооловичниң ачызы-биле ай санында ап турарым 28 рубль хемчээлдиг стипендияның кырынга, оон үш-дөрт катап хөй гонорар ап турар апарган мен. Кармактан акша үзүлбес студентилерниң бирээзи болдум. 1969 чылга чедир шак ынчалдыр хүндүлүг акым, улуг чогаалчы Түлүш Дадар-оолович Кызыл-оолга эктим-даа элевейн, хырным-даа аштавайн азырадып келдим. Олдаа кончуг биче сеткилдиг, буяныг кижиди чораан. Ону үргүлчү чоктаар-дыр мен, ол мээң чүрээмде ам-даа дириг чурттап чоруур... Ол үеде Т.Д.Кызыл-оолдуң өрзелинден улуг-бичи чогаалчылар үзүлбес чүве. Аңаа М.К.Өлзей-оолга, М.Б.Доржуга, В.С.Сереноолга, Э.Т.Кечил-оолга болгаш өске-даа чогаалчы эш-өөрге бо-ла дужар турдум.

“Шын” солун-биле харылзаам үспейн чор мен, бир шагда, моон ужукталып үнген шүлүкчү кокпам-биле чоруп олур мен. Ынчангаш “Шынга” бодумнуң хүндүткелим илередип, черге чедир мөгейдим. Четтирдим.

Александр ДАРЖАЙ.

Редакцияның фото-архивинден

“Шын” солунуң редактору чораан К.С.Шойгу артистер аразында.

“Шынның” “Солунчу” агитбригаданың ээлчеглиг концертке белеткели. Солагай таладан: Н.Кара-оол, В.Кара-Сал, О.Данчай-оол, О.Охемчик, Н.Базыр.

Солунга чолаачылап турган Юрий Даржаевич Монгуш.

“Шын” солунуң бот-тывынгыр артистери Кызыл хоорайның көрүлдезинде киржип турары.

“Шын” солунуң фотокорреспондентизи чораан Ондар Охемчик.

Солунуң 1960-1970 чылдарда машинакчызы Антонина Антоновна Аржакова.

Кызылдың типографиясында “Шын” солунну белеткеп турары.

Республика типографиязының ажилдакчылары А.Адыг биле Б.Донгактың “Шын” солунну чаа офсет машинада парлап турары.

«Шын» солунуң фотокорреспондентизи чораан Анатолий Зайцев.

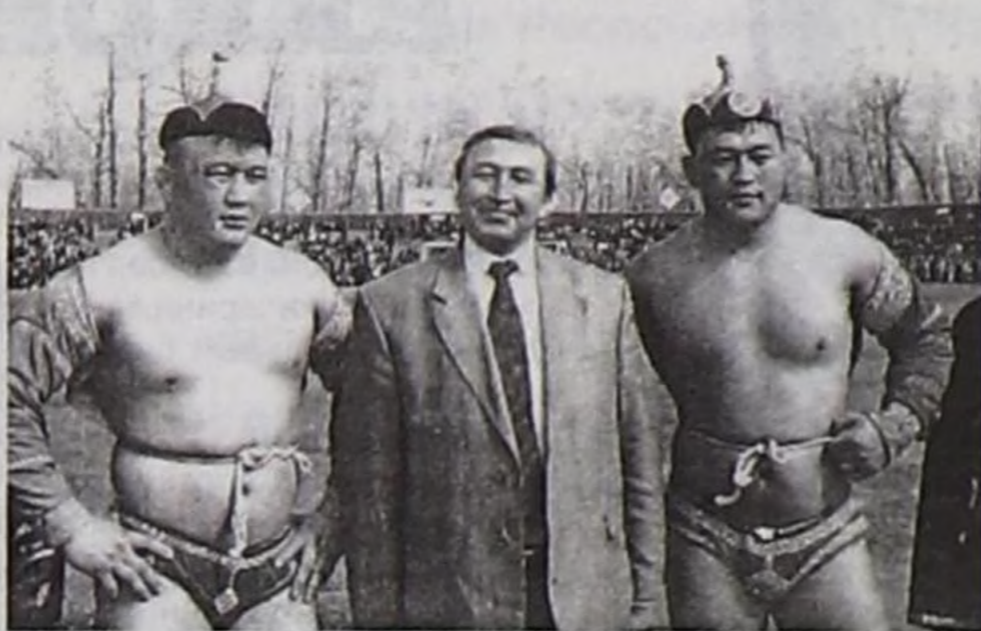
“ШЫН”—ТЫВА ХҮРЕШТИҢ СУРТААЛЧЫЗЫ

“Шын” солун үндезилетинип тургустунганындан бээр 80 чыл болуп турар. Бо үениң дургузунда тыва улустуң төөгүдөн бээр эң-не ынак спортчу оюну—хүрешти суртаалдаар, нептередир херекке ол биче эвес үлүүн кириген, кирип-даа чоруур.

Солуннуң арыннарынга чүгле тыва хүреш маргылдааларының канчаар эрткен бичип турар эвес, ооң төөгүзүнүн, уjur-дузанын, сагыыр чаңылдарының, моон соңгаар ону сайзырадырының айтырыгларының, ат-сураа алгаан сурагыл мөгелерниң дугайында материалдарны бичип турар. Ынчангаш “Шын” солун

ортузунга ады-сураа алгаан күчтөн мөгелерниң, тыва хүреш салгалдан салгал дамчып бодунуң национал утка-шынарын чидир-бейн келгениниң дугайында материалдарны солунга чаңгыс удаа эвес парлаан. Ады алгаан мөгелер: Күдерек, Сарыг-оол, Дарыжык, Чамыян, Шончууржук, Бегзи-Хуурак, Кумаяк, Семис-оол, Сүүр-оол, Киров Хомушку, Базыр-Тараа, Иван Хураган, Дапыл, Маадыр, Сүктер, Владимир Монгуш, Чимит Куулар, Аяс Монгуш болгаш өске-даа янзы-бүрү найырларга каш удаа шүглүп, шаңналдыг черлери ап чорааннарның арга-мергежилин, күш-шыдалын, оларның тыва хүрешти нептередир дээш чорудуп турар ажил-чорудулганының дугайында солунга хөй удаа бижээн. Ол болза, тыва хүрешти нептередиринге, суртаалдаарынга биче эвес салдарын чедирген.

Тыва хүрешти улам ыңай сайзырадырынга хамаарышкан айтырыглары “Шынның” номчукчулары болгаш хүреш талазы-биле тускай эртемниглер көдүрүп, оларны солуннуң арыннарынга чырыдып келгенин чон кончуг эки билер. Оларны сайгарып чугаалажырынга солуннуң номчук-

чулары кончуг идепкейлиг киришкен. Мөге салыкчыларының мергежилин бедидериниң, тыва хүрешти дүрүмүн сайзыраггай-жыдарының, тыва мөгениң содак-шудааның, шылгараңгай мөгелерге тыва хүреш талазы-биле спортчу дээди аттарны тыпсырының дугайында болгаш өске-даа чугула айтырыглары солун арыннарынга көдүргөн. Оларның колдуу амыдыралда боттанып турар. Солун арыннарынга парлаттынган материалдарны Тыва Республиканың Чазаа, ооң Даргазы Ш.Д.Ооржак кичээнгейлиг өөренип көрүп тургаш, тыва хүрешти сайзырадырынга улуг кичээнгейни салган.

“Шын” солуннуң редколлегиязы национал тыва хүрешти улам сайзырадыр, мөгелерниң арга-мергежилин бедидер сорулга-биле солуннуң шаңналын 1962 чылда тургускан. Оон бээр 43 чыл эрткен, бо үениң дургузунда ону үзүктел чок эрттирп келген. Эрткен чүс чылдың тозан чылдарында акша-көпөк чок кончуг берге турган-даа болза, солуннуң редколлегиязы маргылдааны ыяап-ла эрттирер дээштиг хемчеглерни ап келгенинден ол чылдың-на эртип келген. Бирги мар-

тыва хүрештиң суртаалчызы, нептередикчизи дээрзин амыдырал бадыйткаан.

Улусчу революция тиилээриниң мурнунда феодалдыг Тывага тыва хүреш маргылдаалары канчаар эртип турганын, чон

гылдаа 1962 чылдың май 1-де болуп эртен, аңаа “Шын” солунга ажилдап чораан, ынчан Тыва АССР-ниң спорт комитединиң даргазының оралакчызы турган Алексей Кумаяк шүүлгеш, солуннуң бир дугаар чемпиону болган. Баштайгы чылдарда маргылдаага 32 мөге хүрежип турган болза, шыырак, арга-мергежилдиг мөгелерниң саны көвүдээни-биле, оларның саны 64 болгаш 128 чедир өскөн. “Шын” солуннуң шаңналы дээш маргылдаага республиканың эң шыырак, ат-сурагыл мөгелери киржип

гуш солуннуң сес, Дапыл Ооржак алды, Владимир Монгуш дөрт, Иван Хураган үш дакпыр чемпиону болуп турар. “Шын” солуннуң шаңналы дээш хүрешке моол мөге киржип көрбээн, 2003 чылда Моолдуң үш дакпыр чемпиону Далай-Авырга Агбаансамдан Сухбат маргылдаага киришкеш, солуннуң чемпиону болган.

“Шын” солуннуң шаңналы дээш маргылдаа сөөлгү чылдарда Тиилелге хүнү—май 9-та эртип турар болу берген, ынчангаш ооң уjur-дузазы улам улгаткан. Тиилелгениң 60 чылынга болгаш “Шын” солуннуң 80 чылынга тураскааткан маргылдаага 128 мөге бо чылын хүрешкен, аңаа Андрей Хертек шүүлгеш, “Жигули”-биле шаңнаткан, солуннуң ийи дакпыр чемпиону болган.

«Шынчылар» бодунуң эгелеп алган херээнге шынчы болуп артыкан, моон соңгаар-даа уламчылаар.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Василий Балчий-оолдуң
тырттырган чуруктары.

келген, ынчангаш ол солун болгаш көрүштүг эртер. Республиканың “Чаан” мөгези Аяс Мон-

ЧАЪС-ДАА ШЫДАВААН

Кызыл хоорайның национал парыгыга республиканың кожуун, хоорайларындан келгилээн 56 шыырак шыдыраачыларның аразында чартык финалдыг шыдыраа маргылдаазы август 19-тан 21-ге чедир швейцар система езугаар 7 салыгыл кылдыр эрткен.

Оларның аразында 11 шыдыраага мастерге кандидаттар, 45 бирги, ийиги, үшкү разрядтын шыдыраачылары бар болган. Ук маргылдааны эрттиргениниң кол сорулгазы—энир чылгы шыдыраа маргылдаазына эки ойнаан 6 кижиге немештир 6 шыырак ойнакчыны тып алыры.

Баштайгы хүнден эгелээш-ле, Чөөн-Хемчиктен Ужар Монгуш, Кызылдан Люндуп Кызыл-оол, Өвүрдэн Лера Куулар, Валерий Куулар удурланыкчыларын чидиг демиселге удуп эгелээш. Бирги хүн маргылдаа национал паррка ажык дээр адаанга эгелээш. Арыг агаарга ойнаары маргылдааның киржикчилерин хей-аът кириген. Ынчалза-даа дараазында хүнде чаъс аңаа шаптыктаан. Ол хүн чаъс аяспазын судьялар билгеш, маргылдааны соңгаарладырын саналдаан. Кожууннардан келген шыдыраачылар аңаа чөпшээреш-

пейн, чаъстың аязырын манааш, турупкан. Чаъс бичи аязы бээр билек, өл столду пөс-биле аштааш, шыдыраачылар үшкү салыгны ойнап кирипкен. Он беш минута ойнап чорда, хуундан саарыпкан дег, чаъс катап кудуп эгелээш. Шыдыраачылар өрүп каан шыдырааларын тудуп алгаш, чоогунда бажының ыжык ханазынга сымчалжып келген.

Шыдыраа ойнап турганы узун столун ынаар көжүрүп аар дээрге, ооң буттарын черже ханылай кадай шаап каан болган. Ону ынчаар кылып турган улус чоп кырынга чаъс эрттирбес сери кылып кагбаанынга шыдыраачылар хомудаар болду. Ам канчаар, соок бетон кырынга, ширтекке дег, олуруп алгаш, шыдыраачылар ойнаан. Идик-хевин хирлендирбес дээш, эптиг олуруп чадап, адаандан чиңнеп кээр соокка шыдашпайн тура халып, ынчан

тургаш үшкү, дөрткү салыглары дайынчы байдалга ойнап доосканнар. Мындыг салыгларга кым эки кириштим дээр боор, бактың багын көрүп ойнааннар.

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлудулга палатаның депутаты Хонук-оол Доржуевич Монгуш шыдыраага ынак болгаш, маргылдааны көрүп чедип келген турган. Ол өөрүнүн тура-соруун көдүрүп, ак, кара талалар-биле ойнаар шыдыраачыларны тодарадыры-биле компьютерге санадыр дээш, машиназы-биле хоорайже сөөртүп турганынга өөрүп четтиргенивисти илередир-дир бис. Шыдыраачылар бүзүрелин кандыг-даа берге байдалда ышкынас быжыг улус-тур деп ынчан билдим. Кым-даа ара каап, дезе бербээн, шуптузу төнчүзүнге чедир ойнаан.

Сөөлгү, чедиги салыгың түн-нелинде, алды шыдыраачының саны 5,5 болуп, дең болган. Оларның коэффициентиленерин компьютерге санадыртарга, бирги черни Ак-Довурактан Лопсан Данзын-оол, ийигизин Чөөн-Хем-

Шыдыраа маргылдаазы

чиктен Ужар Монгуш, үшкүзүн Кызылдан Лев Балдан, 4-тен 6 чедир черлерни Кызылдан Чиңгис Күжүгет, Улуг-Хемден Аян Самдан, Кызылдан Маадыр Дадашай тус-тус алгылаан.

Шыдыраачыларның боттарының чыып салганы 2 800 рубльди тиилекчилерге шаңнал кылдыр үлээн. Бо алды шыырак шыдыраачыларның санынче Улуг-Хемде Шагаан-Арыг школазының 11-ги класының өөреникчизи Аян Самданның киргени, ооң шыырак ойнаанын көргүзүп турар. Ооң тренер башкызы М.Д.Тюлюш болган.

Ам шыдыраага эң шыырак деп санаткан 12 шыдыраачы Тыва Республиканың чемпиону ат дээш август 22-ден эгелеп, чидиг демиселге кирипкеннер. Шыдыраага кым республика чемпиону болур эвес деп чүвени август төнчүзүндө биле бээр бис.

Алдын-оол ОНДАР,
күш-ажылдың хоочуну.

Суурну аян кирип турар

Сүт-Хөл кожуунуң төвү Суг-Аксы суурда чамдык албан черлеринде чаа немелде тудугларның хүн бүрү көстүп кээп турары кымга-даа өөрүңчүг.

Ындыг тудуглар Суг-Аксы суурну улам аян-хевир кирип турар. Ам бо хүннерде кожуунуң пенсия фондузунуң конторазында немелде тудугну республиканың пенсия эргелелинде Резо Акакиевич Арзианининиң удуртулганы-биле 6 уран-шевер тудугчулар шалыпкын чорудуп турарлар. Ол тудуг тууйбу-биле туттунуп турарындан ук албан чериниң хевир улам чаартынган. 4-5 өрээлдерни шалыпкын тудуп, ажилының темпизин кошкатпайн турарлар.

Бо тудугчулар эрткен чылын ол-ла албан черинде машина-техника турар гаражты, одалга черин тудуп, ажылгалга киригеннер. Шалыпкын ажилдыг тудугчуларны тудуг материалдары-биле хандырылга үзүктелиншик чок. Ол ышкаш эрги контораның даштыкы каасталгазы база эки чоруп турар. Турушкун чок тудугчулар туткан ижин холдан салбайн, чаа тудуун он айның эгезинден бээр бүрүңү-биле кылып доозар сорулганы салгаш, улам тура-соруктуг ажилдап турарлар.

Бораш ОНДАР.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

КИДИСТЕР: ыңтиилел-политиктиг кидис—1-18-10, культура, өөредилге —1-03-88, чагаа —1-03-87, көдээ ажил-агыл, үлөттүр кидистер—1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7539. Чагыг 94.

АГАР САНЬЫС: № 40703810400000010000 БОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл

ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчылдыга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүгээш.

Херече шөлдиң дугаары—ПН№16-0510. Индекс 10001, 10011. ТР-ниң Парлалга болгаш информация күркомитединиң типографиязынга парлаан (Кызыл, Штепанов-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшейн барыш болур. Айыгтылган сайнары болгаш өске-даа фактылары, диндагылары дээш авторлар боттары харьылаар.

e-mail: shyn@tyva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.